

ÜKS VÄSIMATU RÜGAJA VAIMUPÕLLUL

Hindrik Prants. Eesti asi ja maailma lugu. Koostanud Hando Runnel. (Eesti mõttelugu 128.) Tartu: Ilmamaa, 2016. 416 lk.

Hindrik Prantsu (1858–1932) on ühes tema nekroloogis nimetatud Eesti vanimaks ajakirjanikuks ja ajaloo andmete kogujaks,¹ rõhutades seega paralleelselt tema ülipikka ajakirjanduslikku aktiivsust ning eluaegset huvi ajaloo ja muinasteaduste vastu. Umbes samasugusest arusaamast Prantsu tegevuse kohta lähtub ka Hando Runneli koostatud artiklikogumiku pealkiri „Eesti asi ja maailma lugu”. Nagu koostaja on märkinud (lk 403), on teose kaante vahele mahtunud tekste peamiselt kahest kitsamast ainevaldkonnast: veidi alla poole raamatust moodustavad Setumaa ja

¹ Hindrik Prants †. Eesti vanim ajakirjanik ja ajalooliste andmete koguja. Hoolsa sulemehe kirju elukäik. – Sakala 19. XI 1932, lk 2.

Lõuna-Eesti (st Prantsu enda lapsepõlvkodu) teemalised kirjutised; ülejäänud võtavad enda alla Eesti ja selle lähimate sugulas- ja naaberrahvaste ajaloo käsitletud. Raamatust võiks välja tuua mõned temaatilised dominandid, mis Prantsu loomingut tervikuna iseloomustavad.

Esimese asjana võib öelda, et Hindrik Prants oli oma aja inimene kõige paremas mõttes: mõneti lausa krestomaatiline järelärkamisaja tegelase tüüp, kes püüdis kehvade olude kiuste jätkata oma eelkäijate (eriti Jakob Hurda) aateid ning tegi isamaalise liikumise heaks tohutut tööd. Seejuures ei tõusnud Prants kunagi oma kaasaegse Villem Reimaniga võrreldavaks poliitiliseks suurkujuks, rääkimata kümme-kond aastat nooremast Jaan Tõnissonist. Oma osa nn Tartu renessansis oli aga temalgi ja üldjoontes võib nõustuda Kristiina Tiidebergiga, et Prants pole siiski nii tundmatu, kui kogumiku järel-

sõna põhjal võib mulje jääda.²

Prantsu ajakirjanduslik-ajaloolist tegevust oleks ehk kõige täpsem nimetada rahvavalgustuslikuks – kogumiku kõiki tekste läbib lakkamatu püüd omaaegset lugejaskonda (st eesti rahvast) harida ning ühtlasi suunata õigesti mõtlema ja tegutsema. Järgnevalt vaatlen neid kahte aspekti lähemalt.

Oma kaasaegsetelt on Prants üle võtnud rahvavalgustusliku tegevuse põhiülesande, milleks on uinunud rahvuse äratamine ning, viimase tähtsa osana, rahvale tema ajaloo (tagasi)andmine. See siht ei muutunud Prantsu jaoks ka Eesti iseseisvuse kättejõudmise järel: veel aastal 1930 kajab tema kirjutistes vastu ammune vaidlus ajaloo ja ajatute rahvaste üle, kui ta kinnitab, et „[k]üll on olnud meie rahva senine ajalugu koguni kurbloolik, aga ta on olemas” (lk 139). Ajaloo „tagasiandmise” eetosest tuleneb ühtlasi see, et igasuguse teabe asjakohasuse peamine kriteerium on selle uudsus emakeelse lugeja jaoks. Prants sedastab korduvalt, et ühest või teisest sündmusest on selle küllaldase tutvavikkuse tõttu lähemalt rääkimata jäetud (nt lk 396) või, vastu-pidi, just vähese tuntuse tõttu tuleb see põhjalikumalt jutuks võtta (nt lk 255). Järelsõnas mainitud Prantsu akadeemiline harimatus (lk 403) ei mängi seejuures suuremat rolli: polnud ju autori eesmärk isegi Rootsi riigiarhiivis primaarallikatega tutvumas käies mitte akadeemilises ajalooteaduses kaasa rääkida, vaid ikka midagi sellist leida, „mis meil uudiseks on” (lk 330). Ja uusi teadmisi leiab ka tänapäevane lugeja Prantsu laia haardega kirjutistest hulgani, olgu need pealegi vananenud või ebatäpsed (faktivigu on osalt korrigeeritud toimetaja allmärkustes). Seejuures tuleb lisada, et Prantsule pole võõras ka allikakriitika, näiteks antiiksetest kirjandusteostest eestlaste jälgede otsimisega seoses (lk 215).

Rahvavalgustuse teine aspekt informeerimise kõrval, lugeja õigesti mõtlema

ja tegutsema suunamine, on Prantsu tekstides subtiilsem, kuid siiski täiesti olemas, ja selles ilmnevad selgelt tema enda alalhoidlikud poliitilised sumpaatid. Ajal, kui ka Eestis olid ammuilma pead tõstnud radikaalsed vasakpoolsed poliitilised liikumised, rõhutab Prants, et „mässulisus” on „hoopis minu loomu vastu” (lk 16), ning mõistab üheselt hukka 1863. aasta Poola ülestõusu, mille tulemusena „[v]abadusepüüete peale oli halb vari langenud” (lk 327), ja keiser Aleksander II tapmise narodnikute poolt (lk 356–357), millega uuendusmeelse tsaari plaanidele ots peale tehti.

Poola ülestõusu ebaõnnestumine pidi Prantsu meelest olema ka eestlastele tõenduseks sellest, kuhu viib „kitsarinnaline seisusekasu otsimine ja ebaviisiline „võimsate voolude” peale toetamise lootus” (lk 328). Selle asemel et revolutsioonilise vägivalla najal „täite purjedega” „täielise iseseisvuse poole sõita” (lk 326), nagu Poolamaal oli toimunud, oli Prantsu meelest eelistatavam tasane kultuuritöö, rahva haridustaseme järkjärguline tõstmine ning olude uuendamine vastaspoolte vahel lepitust otsides. Eesti rahvusliku liikumise ajalugu iseloomustab ta sõnadega: „Vahel vapralt tegutsedes vaenuväljal, vahel kadakalises kannatuses end edasi viies oma rahulikus vastupidavas töös” (lk 139). End ja omaaegset eesti rahvast loeb ta küll pigem viimase töö tegijate hulka, lipukirjaks ühise „Eesti koja ehitamine” (lk 88).

Sellele rahumeelsele arenguaatele lisandub Prantsu kaljukindel usk rahvaste põhimõttelisse igikestvusse ning ühtlasi äge vastumeelsus nende igasuguse poliitilise, rahvusliku ja usu- lise fragmenteerumise suhtes. Kirjutades Setumaast, rõhutab ta positiivse nähtusena seda, et eestlaste ümberasumine sinna ja üleüldine Eesti mõju kasv avab Setumaale uusi ja paremaid välja-vaateid (lk 109, 115), tänu millele võib lõpuks sinnagi jõuda „kosutav ja elustav korraldaja võim ning hariduse õhk” (lk 29). Eestlaste ajalugu laiemalt näeb Prants suurte lõhkumiste jadana, mille käigus edenema hakanud ülesehitustöö

² K. Tiideberg, Saada venelaseks või eestlaseks. – Sirp 19. VIII 2016.

on ikka ja jälle uuesti põrmuks löödud. Seejuures pole Eesti rahvasoo algõnnetuseks mitte allajäämine muistses vabadusvõitluses, vaid hoopis eesti hõimude kaasasutatud (vt lk 111, 121–123, 128, 268) muistse Vene riigi slaavistumine (lk 145), mille tõttu eestlased pidid viimasest paratamatult uuesti lahku lööma ja tugeva keskvoimu puudumise tõttu seejärel XIII sajandi „vabadus-sõjas” ristiriitlutele alla vanduma.

Viimane lüüasaamine viis mõistagi juba edasise, eriti vaimse killustumise ja allakäiguni. Eestlaste vanemate hävitamine vabadusvõitluses ja Jüriöö ülestõusu ajal tähendas, et „kadus iga pide, mille najal rahva ühistunne ja iseteadvus end veel alal hoida oleks saanud” (lk 152) ning ajaloo edasine kulg jäi tume-daks kuni XIX sajandi ärkamisajani, mõned heledamad laigud välja arvatud. Viimaste seas kerkib Prantsu jaoks esile vana hea Rootsi aeg, mis tõi eestlastele juba varakult seda „korraldaja võimu ja hariduse õhku”, millest setud ilma jäid ning mille traditsioone eeskätt tänu hernhuutlastele mõnel määral ka XVIII sajandil jätkata õnnestus (lk 131).

Erinevatest fragmenteerimisohutudest on Prantsule tõsiuskliku inimesena iseäranis vastumeelne ateism, see „kirjanduslik umbrohi” (lk 281), ning hukka mõistab ta ka usuvaenu laiema, nähes selles otsest rahvuslikku õnnetust ja Eesti laastamise põhjust, kui protestantlikud rootslased sõdisid katoliiklike poolakate ja õigeusklike venelaste vastu, nii et „inimene unustas ära, et ta inimene on” (lk 26). Suur õnnetus oli tema jaoks ka XIX sajandi usuvahetusliikumine, mis jällegi oli eestlasi asjata killustanud (lk 160–161).

Prantsu suhtumine võõrvõimu kui niisugusesse on ambivalentne. Ta arvab, et „[i]seenesest ei tarvitse kellegi rahva võõra võimu alla minek veel olla hukatuseks, vaid sellest võib tulla ta arenemiseks tulugi” (lk 152), nagu seda olevat näha Rootsi alla läinud soomlaste juures, kus „võõras valitsus mõjus rahvuse ühistajana, Eestis mõjus ta otse lõhkuvalt” (lk 153). Ent ka baltisakslasi

ei kiirusta ta lõpuni hukka mõistma, vaid rõhutab, et Eesti on heas ja halvas Saksa „vaimliste vooludega” ühenduses seisnud (lk 36), pidades positiivsetena silmas eeskätt ristiisku ja reformat-siooni, kuigi mõlema saabumine oleks kahtlemata võinud paremini toimuda. Eesti rahva põliste vaenlastena näeb Prants pigem Venemaad ja õigeusku, mis juba muistsetest aegadest peale oli Läänemere ääres oma võimu kindlustada püüdnud, eestlasi seejuures korduvalt ümberustada ja ümberrahvustada püüdes. Eesti iseseisvusele eelnenud kirjutistes leidub Vene-suunalist kriitikat muidugi vähe, kuid hiljem ei kohku Prants Venemaad iseloomustamast „kurjakuulutava „ida-hallana”” (lk 147), mille imperiaalsete ambitsioonide täitmatuse viis Vene-Jaapani sõjani (lk 379–380) ja Esimese maailmasõja puhkemiseni (lk 390).

Esimese maailmasõja aastatel arenes Prantsu Vene-vaenulikkus ning ühtlasi Rootsi- ja Soome-sõbralikkus kompromissivalmiduseks Saksamaaga. 1916. aastal Rootsis viibides oli ta ühenduses Saksa välisministeeriumi finantseeritud propagandaorganisatsiooniga Venemaa Võõrrahvaste Liiga ning väga lähedal sellele, et sinna eestlaste esindajana liikmeks astuda.³ Imselt Soome aktiivisti Herman Gummeruse vahendusel teatas Prants Rootsi kindralstaabile, et Eestis, kus sõja alguse meeoleolu oli olnud saksavaenulik, oodatakse nüüd Saksa sõjavägesid vabastajatena.⁴ 1918. aasta Saksa okupatsiooni ajal oli Prants ainsa legaalselt ilmuva eestikeelse ajalehe, Tallinna Päevalehe peatoimetaja, käis Saksa võimude kutsel Eesti ajakirjanike esindajana Saksamaal ringreisil⁵ ning võeti 1919. aasta suvel kollaboratsioonismis kahtlustatuna Eesti sõjaväe-

³ S. Zetterberg, Die Liga der Fremdvölker Russlands 1916–1918. Helsinki: Suomen historiallinen seura, 1978, lk 151–152.

⁴ Krigsarkivet (Stockholm), Generalstaben, Utrikesavdelingen, E I d, kd 6, nr 2994.

⁵ J. Kruuberg, Okupatsiooniaegne „Tallinna Päevaleht”. Viimane Saksa leht eesti keeles. – Vaba Maa 26. VI 1932, lk 5.

võimude poolt mõneks ajaks isegi vahid alla.⁶

Need võib-olla üllatuslikud faktid osutavad, et Prantsu mõttemaailmas leidub aspekte, mille mõistmiseks kogumikus avaldatust päriselt ei piisa, kuid milleta ta Eesti mõtteloos oma õigele kohale ei asetu. Kergelt naiivne, XIX sajandi ärkamisaegseid traditsioone edasi kandev isamaalisus ja koduloolisus, mis raamatu tekste iseloomustab, annab pildi, mis pole küll vale, kuid mida tuleks vähemalt kahes osas täiendada. Esiteks on pisut hagiograafiline Lincolni-biograafia selles raamatus ainuke tekst, mis esindab Prantsu vaimulikku külge, viimasel oli tema mõtlemises aga vähemalt sama oluline roll kui ajaloo huvil. Teiseks tuleks hoiduda Prantsu alahin-

damisest Eesti asja ajajana. Esindades Eesti rahvusluse n-ö hallparunlikku ja Saksa-sõbralikku suunda, mis on küllap mõistetavatel põhjustel unustusehõlma vajunud, mängis ta Esimese maailmasõja aastatel salajast poliitilist rolli, mis pole laiemalt tuntud, kuid väärriks enam tähelepanu.

Lõpetuseks võib taas kord nentida, et mõtteloos marginaalsematel kujudel on tihti oma varjatud küljed ning mõnikord on nad marginaliseerunud põhjustel, mis pole võimalikest kõige ootuspärasemad. Kahtlemata leidub teisigi Prantsu-sarnaseid enam või vähem unustusehõlma vajunud varase eesti rahvusliku liikumise heeorseid ja loodetavasti maldab kirjastus Ilmamaa ka tulevikus mõnele tähelepanu pöörata.

---

⁶ ERA.1.7.8., l 29.

MART KULDKEPP